

ALLERZIELEN ALLICHT

Een kunstproject van Ida van der Lee

Inhoudelijk en financieel verslag

A L L E R Z I E L E N A L L I C H T

Inhoudelijk en financieel verslag

Op

De Nieuwe Ooster

Begraafplaats, crematorium, gedenkpark te Amsterdam

Door

Ida van der Lee, beeldend kunstenaar te Amsterdam

Stichting Het Kunstgeografisch Genootschap, te Groet (NH)

Februari 2006

Inhoudsopgave

	Overzicht project gegevens	3
	Samenvatting	4
	Inleiding	5
I	PROCES EN REALISATIE	6
	1. Overzicht tijdspad	6
	2. Idee en initiatief	7
	Allerzielen in andere culturen	
	Visie	
	Doelstellingen Allerzielen Allicht	
	3. Werving deelnemers	8
	Kunstenars	
	Nabestaanden	
	4. Proces	9
	Gevoelige thematiek	
	Informatieavonden voor nabestaanden	
	5. Vormgeving locatie	10
	Graven	
	Ritueel	9
	Licht en geluid	
	Routing	11
	Het geheel als kunstwerk	
	6. Twee avonden <i>Allerzielen Allicht</i>	12
	Het voorterrein	
	Gebouwen	
	Collectieve plekken	
	Bevindingen over het verloop van de avonden	13
	Beleving van bezoekers en nabestaanden	
II	ORGANISATIE, SAMENWERKING, MENSKRACHTEN	15
	1. Kernteam	
	Projectleider en initiafnemer	
	Productiehuis PM	
	Kernploeg	
	2. Samenwerkingsverbanden	16
	De Nieuwe Ooster	
	Kunstenars & Co	
	Stadsdeel Oost Watergraafsmeer	17

3. Overige deelnemers	17
Kunstenaars	
Kunstenaars via Kunstenaars & Co	
Verslag legging	18
Studenten	
Overige betrokkenen	
Vrijwilligers	
4. Wie, wat, waar	18
Collectieve plekken	
Individuele plekken	19
III PROMOTIE EN PUBLICITEIT	21
1. Publieksgroepen	
2. Media aandacht	
Radio en Televisie	
Dag- en weekbladen	
Websites	
3. Promotie en documentatiemateriaal	22
De uitnodiging	
Film, DVD	
Fotografie	
Brochure	
Lezingen en presentaties	
IV FINANCIËEL VERSLAG	23
1. Fondsen – en sponsorwerving	
2. Benaderde fondsen	20
3. Eindafrekening	20a
CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN	25
BIJLAGEN	
1. Reacties	
2. Beeldmateriaal	
3. Programma en route Allerzielen Allicht avond	
4. Knipsels	
5. CD-rom met beeldverslag in Pdf bestand	

OVERZICHT PROJECT GEGEVENS

a. Titel:	<i>Allerzielen Allicht</i>
b. gegevens aanvrager	Stichting Het Kunstgeografisch Genootschap Peter Koopmans, secretaris Heereweg 230, 1873 GD Groet 072 5092330 kunstgeografie@euronet.nl www.kunstgeografie.hku.nl
	KvK inschrijving 41210941 Girorekening 101061 BTW plichtig nee
c. Coördinatie en initiatief	Ida van der Lee Vrolikstraat 281 III, 1091 VC AMSTERDAM 020 6683378 / 06 23026073 idavanderlee@planet.nl www.idavanderlee.nl
d. Uitvoeringsdata	zondag 29 oktober 2005 (van 17 – 21 uur) Woensdag 2 november 2005 (van 17- 21 uur)
e. Locatie	De Nieuwe Ooster Begraafplaats Amsterdam Watergraafsmeer
f. Deelnemers	1 projectleider 1 zakelijk leider 5 productiemedewerkers 15 kunstenaars 15 kunstenaars via Kunstenaars&Co 27 nabestaanden 2 fotografen 2 filmers 38 vrijwilligers
g. Aantal bezoekers:	tussen de 1200 en 1400
h. Registratievormen	Brochure, Videofilm, Fotografie, cd-rom Websites: www.denieuweooster.nl en www.idavanderlee.nl
i. Projecttypering	Multidisciplinair kunstproject Onderzoek Bewustwording Voorbeeldproject
j. Publiciteit	8 Krantenartikelen 1 landelijk Radioprogramma 1 lokaal televisieprogramma Diverse uitvaartwebsites
k. Partners	De Nieuwe Oosterbegraafplaats Kunstenaars & Co
l. Financiële ondersteuning	Mondriaan Stichting VSB Cultuurfonds Kunstenaars & Co Stadsdeel Oost Watergraafsmeer Prins Bernard Cultuurfonds De Nieuwe Ooster

Samenvatting

Allerzielen Allicht is een kunstproject dat met inzet van kunst eigentijdse vormen zoekt om de dood een betere plek in het leven te geven. Op begraafplaats De Nieuwe Ooster is Allerzielen Allicht twee avonden lang gevierd. De begraafplaats was angekleed met licht en vuur om het tot een levendige en warme ontmoetingsplek te maken. Nabestaanden hebben met kunstenaar samengewerkt. Rond de graven vierden zij op bijzonder expressieve wijze hun doden.

Tijdens de ideefase is er met angst en terughoudend gereageerd, alsof zoiets in Nederland niet mogelijk is. Het resultaat bewees het tegendeel. De reacties waren overweldigend, de mensen hebben de viering op intense wijze beleefd. Het heeft gevoelslagen aangeboord waar mensen zonder deze viering niet bijgekomen zouden zijn.

Het accent lag op de doden en niet op het verwerkingsproces van de nabestaanden wat doorgaans de overhand heeft. Niet het individuele maar het universele werd gevoeld. Collectiviteit was daarom een belangrijk aspect. Bezoekers waren deelnemer omdat er ruimte was om zich op hun eigen doden te concentreren. Het leerde ons dat de doden veel te vertellen hebben, hun energie en vitaliteit is nog lang niet uitgewerkt. De doden hebben bestaansrecht omdat ze bij het leven horen. Dat oude rituelen hun betekenis niet verloren hebben maar een nieuwe vormgeving nodig hebben waar mensen zich mee kunnen identificeren.

Inleiding

Allerzielen Allicht is een kunstproject dat een eigentijdse vorm zoekt om de doden te herdenken en te vieren. De doden hebben in onze samenleving een magere plaats. Het is voor nabestaanden een eenzame aangelegenheid, ook omdat religies voor velen aan betekenis heeft verloren. Door de inzet van kunst en kunstenaars in samenwerking met nabestaanden is gezocht naar nieuwe mogelijkheden. *De doden niet verzwijgen maar vieren om wie ze waren en wat ze nog te vertellen hebben*, was het motto.

De tekst *Een Bijzonder Allerzielen* van Cees van der Pluijm waarin hij een visioen beschrijft is een belangrijke leidraad voor mijn script geworden. Van der Pluijm liet zich inspireren door landen als Mexico, Polen en Italië. De kernvraag is universeel: op welke wijze geven wij de dood een plek in het leven? De uitingsvormen verschillen door andere culturele opvattingen en tradities. Worden alle sporen zoveel mogelijk uitgewist zodat je er zo min mogelijk last van lijkt te hebben of krijgen de doden een plek in ons bestaan? In onze cultuur gaat het eigenlijk vooral om het 'verwerkingsproces' van nabestaanden terwijl in andere culturen het er om gaat dat 'de doden' een wezenlijk onderdeel van het bestaan vormen.

Begraafplaats de Nieuwe Ooster had interesse in dit plan. Zij zijn op zoek naar nieuwe vormen om te gedenken. Zij hebben het proces begeleid. We hebben nabestaanden geworven en informatieavonden gehouden. Een deel van de kunstenaars is gaan samenwerken met de nabestaanden om hen te helpen vorm te geven aan herinneringen en emoties. Zij hebben hen gestimuleerd om een warme en bijzondere sfeer rond het graf te creëren en familie en vrienden uit te nodigen. Het proces is met grote zorgvuldigheid, ruimte en respect naar de nabestaanden uitgevoerd, de nabestaanden hadden het laatste woord.

De overige kunstenaars hebben de aankleding, de verlichting en de routing van de begraafplaats vormgegeven. De begraafplaats, het stenen archief van de stad, moest een warme sfeervolle ontmoetingsplek worden voor de levenden. Ook zijn er ideeën ontwikkeld die bezoekers de mogelijkheid zouden bieden om zich op hun doden te concentreren en deelnemer van het ritueel te worden. Als een regisseur heb ik alle losse onderdelen aan elkaar gesmeed. We hebben gelaveerd tussen tegenstrijdigheden, als intimiteit en publiciteit, als theater en werkelijkheid en ethiek en esthetiek. Door er louter op te concentreren, zonder precieze antwoorden te willen kwam er een scenario met de juiste toon en balans uit te voorschijn. Een scenario dat de dood op een nieuwe manier heeft laten ervaren. De dood ontdaan van angst, als wezenlijk bestanddeel van het leven en als bron van inspiratie en vitaliteit.

We hebben te kampen gehad met een beperkt budget en gewerkt onder grote tijdsdruk. We waren organisatorisch onderbemand gezien de omvang, de complexiteit en de gevoeligheid van het project. We hadden een kluit aan de logistiek vanwege grote en de duisternis van de begraafplaats. Ondanks deze factoren, maar dankzij de geestkracht van alle deelnemers zijn we tot een heel bijzonder resultaat gekomen met een grote impact. Hierbij doe ik verslag van het proces, de samenwerkingsverbanden, de publiciteit, de financiën en de resultaten. In de conclusies vindt u een samenvatting, de discussiepunten en de aanbevelingen voor toekomstige projecten.

Ida van der Lee

9 februari 2006

I PROCES EN REALISATIE

1. Overzicht tijdspad

1. Initiatie en verkenningfase: 2004

2. Definitie fase

Maart t /m juni	Werving fondsen / kunstenaars / draagvlak
Eind aug	Definitieve selectie 15 kunstenaars
	Sollicitaties van overige kunstenaars via kunstenaars & Co
Aug t/m sep	Nabestaandenwerving: lezingen, presentaties, aanspreken bij de poort en via de media

3. Ontwerpfase

September	Informatieavonden: 6 sept voor kunstenaars 13, 20 en 27 sept voor nabestaanden Budget bekend: aanpassen begroting en plan
Eind september	Koppelingen kunstenaars en nabestaanden

4. Voorbereidingsfase

Begin oktober	Voorstellen, schetsontwerpen individuele kunstenaars Ontwerp aankleding begraafplaats: licht- en vuurplan, geluid Ontwerp collectieve gedenkplekken
Oktober	Uitvoering Choreografie / logistiek ontwerp Publiciteit / uitnodigingen versturen

5. Realisatiefase

30 okt en 2 nov	Uitvoeringsdagen zondag van 17.00 uur tot 21.00 uur (na sluitingstijd)
-----------------	---

6. Nazorgfase

Na afloop uitvoering:	Verstrekken van evaluatieformulier aan publiek, nabestaanden, kunstenaars en vrijwilligers
	Via email oproep evaluatie voor nabestaanden en kunstenaars
20 november:	Evaluatie bijeenkomst nabestaanden en kunstenaar in kantine
Februari:	Verslaglegging en film klaar
Maart:	Bescheiden brochure klaar

2007	Herhaling in 2006 is niet mogelijk omdat het te zwaar is gebleken en de voorbereidingen nu alweer zouden moeten starten. De begraafplaats gaat zelf wel iets kleins organiseren Ik wil in 2007 Allerzielen Allicht opnieuw organiseren misschien op De Nieuwe Ooster, misschien op een andere begraafplaats
------	---

2. Idee en initiatief

Allerzielen in andere culturen

De reden waarom ik een Allerzielen in Nederland wilde realiseren kwam door verhalen over Rome, Polen en Mexico waar Allerzielen zeer expressief en collectief gevierd wordt. Het prikkelde mijn persoonlijk drijfveren die liggen op het vlak van geboorte en dood, omdat dat de eerlijkste momenten zijn en de essentie het meest voelbaar is.

Ik heb research gedaan over bestaande rituelen en de omgang met de dood. Ik kwam tot de conclusie dat er in onze hedendaagse samenleving nauwelijks collectieve rituelen zijn langere tijd ná de uitvaart en dat het voor nabestaanden een armzalige en eenzaam traject is. Allerzielen (Feest van alle Zielen) is de dag waarop in de Rooms-Katholieke kerk alle gelovige zielen van gestorvenen worden herdacht. Het feest wordt sinds de twaalfde eeuw op 2 november gevierd op de dag na Allerheiligen. De Katholieken hebben deze viering geënt op oude Keltische tradities die verband houden met de duisternis en de daarmee gepaard gaande angsten over de dood. Het is naar mijn idee dus eerder een cultureel gegeven dan een religieus gegeven. Hoewel deze twee takken van sport elkaar overlappen.

Een belangrijke inspiratiebron is de tekst van Cees van der Pluijm waarin hij een visioen beschrijft over een bijzonder Allerzielen. Het was bij wijze van spreken het hele script. De locatiekeuze viel op de Nieuwe Ooster in Amsterdam omdat hun gedenkpark mooi is en het beleid van De Nieuwe Ooster dat gericht is op nieuwe vormen van gedenken.

Visie

De omgang met de dood is in onze moderne tijd geen gemakkelijk gegeven. Iedereen komt vroeg of laat te staan voor het verlies van dierbare mensenlevens en voor het mysterie dat de dood altijd zal blijven. Wij hebben een verlies te verwerken én, al beseffen we dat meestal later, iets te vieren. Te vieren dat wij getuige zijn geweest van dit leven, dat wij iemand gekend hebben, dat wij hebben liefgehad. 'Vieren' is in onze cultuur niet het sterkste punt.

Ook zijn we traditioneel niet zo goed in het leven met de doden lang ná de uitvaart. Vieren en gedenken kunnen ook doorgaan lang nadat de begrafenis heeft plaatsgevonden. Door de afstand in de tijd ontstaat er meer ruimte. De dood hoeft geen vriend te worden, maar verdient niet louter angst of vijandschap.

Doelstellingen Allerzielen Allicht

- De doden niet verzwijgen maar vieren om datgene wat ze zijn geweest en ons te vertellen hebben.
- De doden een gezicht geven en de begraafplaats tot een warme sfeervolle ontmoetingsplek voor de levenden maken.
- Kunst en kunstenaars inzetten om samen met nabestaanden expressievormen te vinden met herinneringen en emoties m.b.t. hun doden als uitgangspunt.
- Een onderzoek om eigentijdse en collectieve rituelen te ontwikkelen en de dood een betere plek in het leven te gunnen.
- Een voorbeeldfunctie te zijn voor andere initiatieven om het tot een gemeengoed te maken.

2. Werving deelnemers

Kunstenaars

De kunstenaarswerving was enthousiasmerend, er bleek een enorme honger om het thema van de dood te onderzoeken en aan te durven. Het profiel van de kunstenaars dat we hanteerden was naast artistiek en inhoudelijke kwaliteit, ook sociaal betrokken, flexibel, ruimte voor interactiviteit en geen last van een te groot ego.

De kunstenaars zijn via twee routes geworven. De eerste groep op uitnodiging, dit waren doorgaans de meer ervaren kunstenaars. De kunstenaars werden gevraagd voorstellen te doen en op basis daarvan is een selectie gemaakt. Criteria: interactief, low-tec, ruimte bieden voor nabestaanden. We vonden het ook belangrijk dat er samengewerkt werd zodat het uiteindelijk zou vervagen wie wat had gemaakt. De tweede groep is pas eind augustus via sollicitatieprocedures van Kunstenaars & Co. Dit zijn voornamelijk startende en jonge kunstenaars.

Uiteindelijke selectie:

- 15 kunstenaars van de 25 die uitgenodigd waren
- 15 kunstenaars van de 85 sollicitanten via Kunstenaars & Co

Verdeling kunstenaars:

- 17 kunstenaars met nabestaanden,
- 12 kunstenaars voor de aankleding van de begraafplaats
- 1 grafische vormgever voor de uitnodiging
- De kunstenaars die met nabestaanden werkten hebben ook meegeholpen met productieklassen. Dit ten behoeve van het inzicht in het grote geheel en de saamhorigheid. De diversiteit aan disciplines bracht een bijzondere synergie teweeg.

Nabestaanden

Op diverse manieren zijn er nabestaanden geworven. Doordat het fenomeen onbekend was kostte veel inspanning, maar uiteindelijk wilden er 26 meedoen. Ik heb 4 zondagen bij de poort gestaan. Er zijn oproepen in het Parool, Telegraaf, Echo, Metro, Radio NH en op websites geplaatst. Op de begraafplaats waren er affiches gehangen. En dan heb ik nog in de Koningskerk een Evangelische Surinaams Broedergemeente een presentatie gehouden.

Alle kanalen hebben nabestaanden maar ook vrijwilligers en kunstenaars opgeleverd. De persoonlijke benadering bij de poort was het meest efficiënt. Het leerde mij over de reacties en angsten van mensen en ik werd gedwongen om snel en korte uitleg te geven. Het Parool heeft negatieve stukjes geplaatst met koppen als: "Feesten in plaats van rouwen" en "laat de doden toch met rust". De Echo, De Telegraaf en Radio N-H waren genuanceerder.

De ambitie om ook andere culturen, zoals zigeuners, Hindoestanen en Chinezen, te werven, hebben we laten varen omdat het al moeilijk genoeg was en omdat zij hun eigen rituelen hebben. Wel is het gelukt om uit de Surinaamse gemeente mensen te werven.

Nabestaanden die binnen een jaar na overlijden hebben herdacht waren kwetsbaar, communiceerden moeizaam en wisten niet goed wat ze wilden. De overledenen die werden herdacht waren divers: 1x grootouder, 7 x ouders, 9 x echtgenotes of partners, 5 x jonge levens tussen de 18 en 30 jaar, 1 x kind (6jaar), 1 x doodgeboren baby.

3. Proces

Gevoelige thematiek

De gevoelige aard van het project bracht met zich mee dat er met veel voorzichtigheid gewerkt moest worden. Ik moest een proces ontwerpen en leiden dat niet aanstootgevend was en respect en ruimte moest uitstralen. Een proces dat voortdurende alertheid, zorg en aandacht vereist waarbij je vragen blijft stellen en niet mag verslappen. Wij hebben ons gedurende het proces met regelmaat geconcentreerd op een reeks tegenstelling die de twijfels en vragen richting gaven en waartussen gelaveerd diende te worden.

De tegenstellingen waren:

Leven – dood	Ethiek - esthetiek
Licht – duisternis	Kunst – religie
Stilte – geluid	Kunst - antropologie
Theater – werkelijkheid	Ratio – spiritualiteit
Publiciteit – intimiteit	Ego - dienstbaarheid
Hoge - lage kunst	Evenement – ritueel

Een bewust proces waarbij met respect en ruimte gecommuniceerd en gewerkt wordt leidt in principe tot een goed resultaat. Dit is gelukt, het resulteerde in inspiratie en bezieling.

Informatieavonden voor nabestaanden

De informatieavonden voor nabestaanden gingen over de opzet en doelstellingen, maar vooral om kennis te maken met de kunstenaars. Die hebben zich geïntroduceerd en al dan niet een concreet voorstel gedaan. De opbouw van de workshops om in drie avonden tot een ontwerp te komen is niet haalbaar gebleken. Wel zijn er syllabi gemaakt.

De avonden waren zoekend, we moesten erg in onze rol groeien. Heb je het over doden of over dierbaren, wat zijn de verhalen van deze mensen, hoe gevoelig ligt het? De voorstellen van de kunstenaars waren voor sommige nabestaanden fijn en voor anderen weer een blokkade. De Nieuwe Ooster heeft deze avonden en ook de nabestaanden zelf zorgvuldig begeleid.

De lezing van Cees van der Pluijm was door omstandigheden afgelast. Het kwam eigenlijk goed uit omdat het programma te vol was ten opzichte van de behoefte. Er is ook afgezien van de lezing van Peter Brusse over necrologieën een week later. Eind september zijn de koppelingen van nabestaanden met kunstenaars gemaakt. Kunstenaar Hieke Pars was bemiddelaar, adviseur en begeleider.

4. Vormgeving locatie

Graven

Kunstenaars en nabestaanden zijn het proces met elkaar aangegaan. Naar aanleiding van gesprekken en materiaal zoals brieven en foto's hebben de kunstenaars voorstellen gemaakt. Deze voorstellen werden al dan niet door de artistieke leiding bijgesteld.

Tijdens de uitvoeringsfase werd contact onderhouden. Soms werd er voor de vormgeving van een specifiek onderdeel een tweede of derde kunstenaar ingezet. Een bijzondere synergie kwam zo op gang.

De kunstvormen zijn in goed overleg geïnstalleerd bij het graf of de uitgekozen plek. De nabestaanden zijn gestimuleerd om zelf mensen uit te nodigen en de plek bij het graf gastvrij of sfeervol in te richten. De kunstenaars waren tijdens de uitvoeringsavonden aanwezig voor ondersteuning van de nabestaanden, om het publiek te woord te staan of voor onderhoud van het werk en de uitvoering van performances.

De individuele plekken kosten in verhouding veel geld, werk en zorg. Het heeft vooral gediend om de grenzen te verleggen en voorbeelden aan te reiken van hoe je kunt herdenken. Het is belangrijk dat de nabestaanden zelf betekenis gaan geven aan het graf. Door er gebeurtenissen plaats te laten vinden kan dit worden bereikt.

Van de 26 nabestaanden hebben:

- 6 zonder kunstenaar gewerkt, zelf vormen bedacht en zijn minimaal begeleid
- 2 hebben veel zelf gedaan met een kleine ondersteuning van een kunstenaar
- 2 gaven de kunstenaar veel ruimte tot ontwerp en uitvoering van een kunstuiting
- 7 hebben gekozen uit documentatie materiaal, repertoire of concrete voorstel
- 2 hadden zelf een uitgesproken idee dat de kunstenaar heeft uitgevoerd
- 7 hebben echt samengewerkt en zijn een prikkelend proces aangegaan
- 1 kunstenaar heeft zonder nabestaanden de eenzame zielen herdacht

Ritueel

Het Allerzielen Allicht initiatief riep bij velen onrustige gevoelens op. Kan dit wel, wordt er niet gespot met de doden, past dit wel bij Nederland en onze Calvinistische volksaard? Het gevaar van een 'pretfestijn' is in deze tijd reëel, omdat mensen domweg vermaakt willen worden.

Het benadrukken en vormgeven van het rituele aspect was daarom van groot belang. Bij een ritueel is het in elk geval belangrijk dat iedereen deelnemer is en niet alleen toeschouwer. Het was dus belangrijk dat bezoekers tot deelnemer te maken en hun de gelegenheid bieden zich te concentreren op hun eigen doden.

Collectieve, universele gedenkplekken waren dus noodzakelijk. Dit onderdeel heeft zich al doende aangediend omdat een "expositie" van individuele graven niet passend zou zijn. Dit is tot uiting gekomen in de vier collectieve gedenkplekken.

Voor toekomstige ontwikkelingen of herhaling zijn deze collectieve plekken eigenlijk belangrijker dan de individuele plekken omdat dit het idee van collectief gedenken mogelijk maakt en, gezien de toename van crematies, het niet aan een plek gekoppeld is.

Licht en geluid

Voor de inrichting van het park met licht, vuur en geluid hebben we gedurende de maand oktober kunnen werken in een leegstaande loods op de begraafplaats. Dit laboratorium was onontbeerlijk. Het was een plek voor overleg, ontmoeting, onderzoek en experiment, techniek en opslag.

Omdat de op- en afbouwtijd zeer beperkt was, vanwege de noodzaak van rust voor bezoekers en het programma aan begrafenissen de volgende dag. Voor de uitvoering moesten we dus snelle en lichte materialen kiezen. Bamboe was een ideaal materiaal

om mee te werken: het is licht met vervoer, gemakkelijk om met elastieken allerlei constructies te maken en het heeft een natuurlijke uitstraling die past bij de omgeving.

Om de ziel te roeren en onbewuste lagen bij mensen aan te spreken is echt vuur het meest indringend. Echt vuur is in onze maatschappij alleen nog maar terug te vinden in de vorm van kaarsjes en zelfs dat wordt al aan banden gelegd door de extreme veiligheidsvoorschriften. We raken onze kennis en omgang met dit element kwijt. In de handel is het moeilijk om aan betaalbare brandstoffen en ander materiaal te komen.

Ondanks dat een van de kunstenaar specialist was in vuurtechnieken is er veel tijd gaan zitten in innovatie, experiment en productie. Op drie avonden zijn er licht- en vuurtesten gedaan. Er zijn fakkels, vuurblikken, bamboestructies, vuurpotten, colaflessen omgebouwd tot olielampjes, betonnen vuurschalen, een oven voor de zielenbroodjes, papieren lichtbakjes, bewerkte grafkaarsen ingezet. De grafkaarsen leverden veel stress omdat ze uitwaaiden en we grote hoeveelheden moesten aansteken. De olielampjes vlogen in de brand omdat de leverancier geen zuivere lampolie maar veredelde petroleum had geleverd.

Natuurlijk moest er ook rekening gehouden worden met slechte weersomstandigheden. Naast partytenten zijn er van deuren simpele schuilhokjes tegen regen gemaakt. We moesten ook aggregaten en elektrische lampen inzetten om niet volledig afhankelijk te zijn van het echte vuur.

Qua geluid hadden we een bijzondere vondst gedaan: de koperen grafvazen werkten als klankschalen. Een student van het conservatorium heeft ze bespeeld.

Routing

De logistiek heeft hoofdbrekens gekost omdat het park 33 hectare groot is en 's avonds erg donker. We hadden niet voldoende vrijwillige gidsen. Bovendien was hun taak niet eenvoudig informatiebeheersing en oriëntatie. Het uitstippelen van verschillende routes bleek niet haalbaar.

Het was belangrijk dat bezoekers naar keus zelfstandig konden rondlopen of met een gids als ze bang waren voor verdwalen. Het gidsen systeem is daarom op het laatste moment veranderd. Elke gids deed slechts een stukje van de route; een soort veermannen systeem. Men kon zelfstandig rondlopen en de route van rode grafkaarsen volgen (die uitwaaiden!). Medewerkers van de Nieuwe Ooster hebben wel groepjes gegidst. Het nadeel was dat ze inhoudelijk weinig wisten omdat er binnen hun organisatie geen ruimte was voor instructies en ze geen speciaal kostuum wilden dragen.

De gidsen droegen namelijk een bamboe constructie met een blusdeken op hun rug. In de top van de constructie zat een lichtje voor de zichtbaarheid en herkenning. Een ander lichtje bescheen hun gezicht. Dit werkte goed. Bezoekers waren blij telkens een 'elfje' of 'dwaalgeest'- de namen die de gidsen kregen – op hun pad tegen te komen. Ook al liep het de tweede avond redelijk goed, denk ik toch dat de gidsen ook betaalde krachten moesten zijn en misschien zelfs professionele acteurs.

Het geheel als kunstwerk

“Het geheel was interessanter dan de afzonderlijke delen” merkte een kunstkenner op. Daarmee komen we ook bij de vraag wat het kunstaspect is en hoe de artistieke kwaliteit beoordeeld kan worden. Ik heb als een regisseur de losse onderdelen aan elkaar gesmeed, de kunstvormen begeleid en bijgesteld. Hier en daar kunstenaars laten

samenwerken aan een deelproject. Er was toegewerkt naar een gevoelige uitstraling met een lichte toon, die ook als dusdanig door de mensen werd opgemerkt. Het geheel is naar mijn idee het kunstwerk. Geen autonoom kunstwerk maar een geëngageerd kunstwerk dat verlangens aanspreekt en het afwezige of niet stoffelijke zichtbaar maakt.

5. Twee avonden *Allerzielen Allicht*

Allerzielen Allicht is gevierd op zondag 30 oktober en woensdag 2 november. Om 17 uur, bij het vallen van de avond stroomden de mensen binnen. Mensen liepen in groepjes met een gids of gingen op eigen gelegenheid.

Het voorterrein

Het voorterrein was zo ingericht dat de mensen de tijd kregen om in de juiste stemming te komen.

- Het portiershuisje als een lampion met uitgesneden kolibries. De kolibrie was het symbool van *Allerzielen Allicht*.
- Een grote betonnen vuurschaal met houtvuur
- Lichtjes van halve petflessen met lampolie op het pad
- Zes diaprojectoren in bamboeconstructies die beelden op het pad projecteerden
- Bamboepiramides met grafkaarsen

Gebouwen

- Wachtruimte: de animatie film 'Vader en dochter' van Michael Dudok de Wit
- Koffie kamer: koffie en thee en informatie
- Aula: zang van Wiebke Goetjes (sopraan) met pianobegeleiding afgewisseld met muzikale compositie van Wiel Conen.

Collectieve plekken

Vier collectieve plekken gaven bezoekers de gelegen om hun eigen doden te vieren of om even uit te rusten.

- Bij de vijver konden bezoekers een lichtje van papier, met daarop een zelfgeschreven wens of naam te water laten. Een kleurrijk meditatief schouwspel met de klanken van grafvazen was het resultaat.
- Op een grasveld was het hiernamaals 2005 ingericht. Van stenen was een soort ruïne-achtige plattegrond van kamers geïnstalleerd. Een dichter had de aard van de kamers beschreven. Mensen konden een lichtje voor hun dode plaatsen in die kamer waarvan zij dachten dat hun dode zich thuis zou voelen.
- Op een ander grasveld was een zangactiviteit bedacht rondom een bestaand kunstwerk een gevlochten wilgenwand. Bezoekers konden op een briefje de naam van hun dode inleveren. Het koor bracht de naam al zingend naar de wilgenwand alwaar het een plek kreeg.
- Bij de vuurplaats met een warme zielenbroodjes en glühwein konden mensen nazitten. Er werden reacties verzameld en met overhead projector uitvergroott.

Individuele plekken

Er waren 27 individuele plekken waar nabestaanden, al dan niet met behulp van een kunstenaar een sfeer hadden gecreëerd. Het was aangenaam vertoeven. De doden kwamen zo tot leven in poëzie, beelden, muziek of films. De nabestaanden deelden hapjes en drankjes uit ter ere van hun dierbaren. Ze hadden familie en vrienden, soms

van jaren her, uitgenodigd. Er stonden partytenten opgesteld om samen te eten en te drinken.

Niet alle plekken waren gekoppeld aan een graf. Wanneer hun doden niet op de DNO begraven lagen hadden nabestaanden een plek uitgekozen, bijvoorbeeld onder een boom of bij een bankje. Sommigen nabestaanden herdachten meerdere overledenen. Twee plekken waren niet op de herdenking van één persoon gericht. Het huisje voor de eenzame en de plataan voor alle overledenen voor de vliegtuigramp. De toegankelijkheid voor deze plekken werd door de bezoekers als groter ervaren.

Bevindingen over het verloop van de avonden

Ondanks de organisatorische kinderziektes qua logistiek is het zeer goed verlopen. Er zijn ongeveer 500 – 700 mensen per avond geweest. Op zondag was het weer uitzonderlijk warm voor de tijd van het jaar. Er was wel wind waardoor het moeilijk was de grafkaarsen brandende te houden. De voorspellingen voor woensdag waren bar en boos, maar alle regenbuien zijn buiten Amsterdam gevallen. We hadden rekening gehouden met crisisopvang, de klachtenformulieren lagen klaar. Dat was niet nodig. Alleen over de opbouw overdag zijn er klachten vernomen.

De grote toestroom van publiek om vijf uur maakte de start rommelig, het duurde even voordat alles draaide. De meeste mensen hebben er geen grote last van ondervonden, de geestkracht en betovering waren veel sterker. Wat opviel was dat de meeste nabestaanden hun privacy niet meer zo belangrijk vonden. Ze hadden vertrouwen gekregen, waren open en vonden het fijn om hun doden te delen met anderen. De bezoekers voelden echter wel schroom bij de individuele plekken. Ze hadden meer aan de collectieve plekken, zodat ze zich op hun eigen doden concentreren. Mensen bleken eigenlijk nauwelijks bang te zijn in het donker, ze hadden genoeg houvastpunten. Over de informatieverstrekking van de gidsen is wel commentaar gekomen en dat was terecht. Ik had het ook graag beter gedaan. De begraafplaatsmedewerkers wisten niets van het project zelf en de vrijwilligers deden hun best maar liepen ook tegen gebrekkige informatie aan.

Door de complexe logistiek op het terrein zelf, die ons op de dag van uitvoering nog hoofdbrekers kostte, zijn we te weinig toegekomen aan het begin- en eindpunt. Het beginpunt was wel goed doordacht maar we waren domweg nog niet klaar toen de mensen arriveerden. Ook voor het eindpunt waren goede vormen bedacht als de vuurplaats, maar de manier van afsluiten ging nogal bruusk. Het moest zo snel en gehaast terwijl de bezoekers nog in 'hogere sferen' verkeerden. De lichtjes werden uit de vijver gevist en de bezemploeg was iets te fanatiek. De begraafplaats wilde zo snel mogelijk alles op orde hebben om de volgende dag weer klaar te zijn. Het praktische rijmde echter slecht met de spirituele opzet.

Zelf was ik blij dat er twee avonden georganiseerd waren. De eerste avond heeft als de generale repetitie gewerkt. De tweede avond kregen we de kans om het goed te doen. Die verliep dan ook veel beter. Voordeel was dat het nieuws rond ging. Zo ook via de pers. De nabestaanden konden een avond zelf herdenken en de andere avond rondkijken. Toch deelde niet iedereen die mening maar ik vind de investeringen te groot zijn voor één avond.

Beleving van bezoekers en nabestaanden

Belangrijker dan de organisatorische aspecten is de impact die het heeft op de mensen. En dat is een indrukwekkend. Zelden heb ik zoveel positieve, intense en lyrische reacties mogen ontvangen op een project. Meer dan 60 gevulde A4-tjes, soms lange epistels,

soms kort. Op wat kritische kanttekeningen over het gidsensysteem na, is het zeer positief ontvangen. Het laat zien dat mensen diep geraakt zijn, dat het geappelleerd heeft aan diepere lagen in hun zelf. Alsof dit het was wat ze al die tijd misten.

Omdat ik meer waarde hecht aan de beleving van anderen dan mijn eigen bevindingen, heb ik in de bijlagen citaten gebundeld per groep. Ik heb reacties en evaluatie gekregen van 13 nabestaanden, 22 kunstenaars, 8 vrijwilligers, 5 betrokkenen en 38 bezoekers. Dan nog 20 reacties in het gastenboek en 42 reacties uit gesprekken bij de vuurplaats.

Op 20 november is er een evaluatiebijeenkomst gehouden in de kantine van de Nieuwe Ooster. Er waren 14 nabestaanden en 16 kunstenaars aanwezig en vier medewerkers van de Nieuwe Ooster. De nabestaanden waren unaniem van mening dat het heel belangrijk voor hen is geweest; dat het hen goed heeft gedaan, dat het fijn was dat hun overledene het middelpunt mocht zijn. De inbreng van kunst was voor hen heel wezenlijk. Niet alles is met woorden te zeggen en zijn vormen of beelden troostend en hebben schoonheid.

Eén nabestaande was ontevreden over de communicatie met de kunstenaar, maar was wel positief over het geheel. Wel moeilijk was het voor mensen die nog maar net iemand verloren hadden. Eigenlijk was het niet geschikt voor mensen die nog in de rouw van het eerste jaar zitten.

II ORGANISATIE, SAMENWERKING, MENSKRACHTEN

1. Kernteam

Projectleider en initiafnemer: Ida van der Lee

Verrichtte taken:

- Onderzoek en conceptontwikkeling
- Fondsenwerving
- Werven, selecteren en begeleiden kunstenaars en nabestaanden
- Coördineren en bewaken van de inhoudelijke, artistieke en ethische samenhang en Uitvoering, choreografie en regie
- Financiële afhandeling en eindverantwoordelijke
- Coördineren ontwerp uitnodiging en brochure
- Verslaglegging en representatie
- Nazorg (evaluatie, dankbrieven etc)

Opmerking:

Het takenpakket van Ida van der Lee is flink uitgebreid vanwege het budgettekort. Overal waar geen geld voor was of wat anderen niet meer als taak op zich konden nemen is op mijn schouders terecht gekomen. Ik heb 1400 werkuren in dit project gestoken, wat niet in verhouding staat tot het honorarium

Productiehuis PM

De productionele ondersteuning van Prima Materia was minder uitgebreid dan de gepland was. Enerzijds doordat het budget verminderde en de publiciteit is overgenomen door de Nieuwe Ooster, anderzijds doordat hun eigen werkzaamheden ook meer tijd vroegen dan was bedacht.

Debbie Straver	zakelijke leiding (Productiehuis PM) Contracten, communicatie, financiën
Robbert Lammertink	productie & publiciteitsmedewerker, alleen in aanloopfase
André Dieneske, Cas Rooseboom	Lichtplan, inkoop en transportgoederen, geluidsplan Technische uitvoering, bamboe constructies

Kernploeg

De bezetting van de kernploeg was eigenlijk te klein, er had een derde persoon bij gemoeten

Jaap Velslerboer	Algemene technische uitvoering, artistiek en inhoudelijk advies en ideevorming, begeleiding kunstenaars, tekeningen en schetsen
Nataja van Eijk	Productie, werving vrijwilligers, planning, ideevorming, kantine en werkplaats, aansturen kunstenaars en vrijwilligers.

2. Samenwerkingsverbanden

De Nieuwe Ooster, begraafplaats, crematorium en gedenkpark

Directeur	Marie Louise Meuris
Begeleiding kunstproject:	Carla vd Elst (communicatieadviseur) Rick Shamier (manager assistent)
Ingezet personeel:	35 personen (niet allemaal twee avonden)

De samenwerking met de Nieuwe Ooster is goed verlopen. Ik waardeer de Nieuwe Ooster voor de durf om met dit idee en de omvang ervan in zee te gaan. Ze hebben het in de aanloopfase zorgvuldig begeleid, vooral ten opzichte van de nabestaanden. Door de nieuwheid en onervarenheid werden sommige noodzakelijkheden te laat duidelijk. Tijdens de uitvoering waren de regie afspraken niet helder. Het werd als een soort automatisme door de DNO overgenomen omdat het hun werkterrein is. De publiciteit is met veel voorzichtigheid aangepakt, de pers is gericht benaderd. De DNO is hierin bepalend geweest. Er was geen ruimte geboden om het personeel instructies te geven, dit heeft consequenties gehad voor de rondleidingen.

De facilitaire ondersteuning kwam tot uitdrukking in het gebruik van de loods, een container, het tuinhuisje, de kantine, aggregaten en ander materieel. Tijdens de uitvoeringsdagen zijn, verdeeld over twee dagen, 35 medewerkers op vrijwillige basis maar met betaling ingezet voor de bezoekers op het terrein. Verder administratieve ondersteuning door kopieer en -lamineerwerk, de porti en verzorging van de uitnodigingen. Goed verzorgd en begeleid waren de bijeenkomsten voor nabestaanden. De evaluatie is afgesloten met een borrel voor iedereen. Grafkaarsen zijn betaald door de DNO. Vijfenzeventig videofilms voor de nabestaanden en als relatiegeschenk zijn ingekocht.

Een punt dat naar boven is komen drijven is het belang van mentale ondersteuning en waardering voor degene die zo'n zware kar trekt. De focus van de DNO bleek volledig gericht op de eigen bedrijfsvoering en belangen dat de menselijke aandacht naar mij toe een kilheid heeft achtergelaten. Voor een eventuele herhaling heeft dit consequenties. Dergelijke inspanningen kan ik alleen herhalen als ik me gedragen en gesteund voel.

Kunstenaars & Co*

Martine Fransman	programma manager
Petra Befort	Contactpersoon en projectleider Sollicitaties en contact vooraf
Krista Heijster	Begeleiding en contactpersoon tijdens de uitvoering

De samenwerking met Kunstenaars & Co is goed, inspirerend en betrokken verlopen. De sollicitatieprocedure is goed en helder verzorgd en begeleid. Er zijn 17 kunstenaars met een WIK uitkering geselecteerd. Twee zijn in de beginfase gestopt vanwege persoonlijke redenen.

De kunstenaars hebben hun plek gevonden omdat er een heel spectrum aan kwaliteiten en specialismen inzetbaar was. Door te letten op competenties is dat dus gelukt. Over 11 kunstenaars was ik positief vanwege hun mentaliteit, inzet, vormgeving, betrokkenheid en inventiviteit. Over vier kunstenaars was ik minder te spreken qua mentaliteit, inzet en betrokkenheid, maar dat heeft geen ernstige vormen aangenomen.

* Kunstenaars& Co is een semi overheid instelling met als doel kunstenaars te stimuleren en ondersteunen bij het opbouwen van een rendabele beroepspraktijk door opleiding, training, coaching, netwerken opbouwen en ervaring opdoen in de praktijk.

Gemeente Amsterdam: Stadsdeel Oost Watergraafsmeer*

Financiële ondersteuning / publicitaire ondersteuning

Contactpersoon: Jacomien Overveld (afd. cultuur) en Maryla Nienhys (CBK)

Het Stadsdeel heeft geen actieve rol gespeeld. Heeft op de achtergrond gekeken.

Alleen over de publiciteit is er overleg geweest in verband met Theo van Gogh.

*) de Nieuwe Ooster is een gemeente instelling en valt onder Stadsdeel Oost Watergraafsmeer

3. Overige deelnemers

Kunstenaars en aanverwanten

1. Aris de Bakker	beeldend kunstenaar	4 nabestaanden
2. Naomi Blindeman	tekst	1 nabestaande
3. Titia Bouwmeester	Regisseurs	1 nabestaande
4. Wiebke Göetjes	klassieke zang	aula
5. Nynke Deinema	beeldend kunstenaar	collectieve plek
6. Harm Hajonides	beeldend kunstenaar	collectieve plek
7. Ifie Langeland	beeldend kunstenaar,	2 nabestaanden
8. Sarah Jens	zangeres	collectieve plek
9. Ingrid Nordt	beeldend kunstenaar	1 nabestaanden
10. Hieke Pars	beeldend kunstenaar	bemiddeling
11. Jan van Schaik	beeldend kunstenaar	coll. plek, 1 nabestaande
12. Dinne van der Vlis	film maker	met 1 nabestaande
13. Carina de Wit	theatermaker	aankleding begraafplaats
14. Mattie van der Worm	beeldend kunstenaar	1 nabestaande
15. Frank Starik	tekst schrijver	collectieve plek Kunstenaars

Kunstenaars via Kunstenaars & Co

1. Fiona de Bell	beeldend kunstenaar theater	vuurplan
2. Wiel Conen	componist	aula
3. Patrick Veerkamp	architectonisch vormgever	collectieve plek
4. Lenneke van der Goot	beeldend kunstenaar	aankleding begraafplaats
5. Erick de Jong	grafisch vormgever	uitnodiging en voorterrein
6. Wietske van der Klundert	fotograaf	voorterrein
7. David Kuhlemeier	meubelmaker	lichtplan
8. Marga van den Heuvel	illustrator	met 2 nabestaanden
9. Merel Huizinga	zangeres	met 3 nabestaanden en inval
10. Anja Janssen	decorontwerpster	aankleding begraafplaats
11. Lidewij Spitshuis	vormgever	met 2 nabestaanden
12. Gerry van der Linden	schrijfster	met 2 nabestaanden
13. Sanne Landvreugd	saxofonist	met 2 nabestaanden
14. Mariëlle Videler	beeldend kunstenaar	aankleding begraafplaats
15. Inge Raadschelders	schrijfster	met 1 nabestaande

Verslag legging

1. Max Linsen	fotografie
2. Ruth Meyer en Marja Sonneveld	film
3. Merel Maissan en Wietske van de Klundert	fotografie

Studenten

1. Juri Coenero	conservatorium	slagwerk op grafvazen

Overige betrokkenen

Peter Koopmans	kunsthistoricus	Kunstgeografisch Genootschap
Michael van Hoogenhuyze	kunsthistoricus	kunstgeografisch Genootschap
Mies Panneman	tekstschrijfster	onderzoek
Cees van der Pluijm	dramaschrijver	tekst en inspiratiebron
Hugo van der Hurk	theatermedewerker	sponsorwerving

Vrijwilligers

Babs van Bakel, Martien Bakker, Ben Berndsén, Anna Brandsma, Mathilde van Beekhuizen, Wilma Deurloo, Gerard Defourny, Diewertje, Mijke Godschalk, Iris Haeks, Hans Heerema, Krista Heijster, Ridzert Hooijenga, Gabriel, Jos van Hest, Lean van 't Hooft, Anneke Hoogendoorn, Robert Huberts, Jesse Kaptein, Mientje Kleijer, Reyn Kuyt, Elza van der Lee, Merel de Meyer, Maria Peters, Nelleke Persoon, Harm Puite, Jodie Ras, Robbert Recourt, Regie Romeny, Marlous Ruiten, Theo Schoof, Anahy Serat, Tonny van Sommeren, Geeke Voortman, Marja van Wetten, Anne-Maartje Wolthuizen, Josien Wolthuizen

4. Wie, wat, waar

Collectieve plekken

Vier collectieve plekken gaven bezoekers de gelegen om hun eigen doden te vieren of om even uit te rusten. Zo werden de bezoekers ook deelnemer. Zo werd voorkomen dat de individuele plekken of graven teveel 'tentoongesteld' werden.

C. De vijver

Architectonisch vormgever: Patrick Veerkamp: ontwerp papieren lichtbakjes
Conservatorium student: Juri Cainero: slagwerk op koperen grafvazen

D. Hiernamaals 2005

Hayo Huizinga : ruïne van huis van de doden
Stemkunstenaar: Sarah Jens (Zang)
Schrijfkunstenaar: Harm Hajonides: poëtische omschrijvingen kamers)
Verhalenverteller Harm Puite: uitleg aan bezoekers

E. Wilgenwand

Beeldend kunstenaar: Jan van Schaik: wilgenwand
Soefikoor: het koor zong liederen op verzoek of namen van

F. Vuurplaats

Kunstenaars: Jaap Velsérboer, Fiona de Bell, Hieke Pars
Vuurschaal, oven met zielenbroodjes, glühwein
Overhead projecties met reacties

Beschrijving individuele plekken (zie kaartje)

1. Bert en Jolanda Hilhorst
Beeldend kunstenaar:
Zelf: herdachten moeder Plony Hilhorst
Mattie van der Worm, beeld van 7 hekjes met tekst
soep en rond een boom palen als kapstok
2. Mevrouw Rijkema
Beeldend kunstenaar: herdacht: echtgenoot Rijkema
Aris de Bakker, paraffine lichtbeelden
3. Machtelt van Thiel
Zangeres:
Zelf: herdacht partner Lothar Micklei
Merel Huizinga
gedekte tafel, dichtkunst en rituelen en veel mensen
4. Mevrouw A Golubovac,
Zelf: herdacht haar zoon Dario Britvec
bescheiden gevierd en heeft ander project
geholpen met borduren
5. Thea Zirsky
Schrijfster: herdacht Babyboy, doodgeboren kind in 1970
Gerry vd Linden: gedicht
Vormgeefster: Marga vd Heuvel: gedicht op doek vormgegeven
Beeldend kunstenaar: Ina Bolle: vogel van keramiek
Zelf: gedicht voorgelezen aan genodigden
6. Cor en Elsje Bakker
Zangeres:
Zelf: herdachten: moeder en haar vriend Oom Wim
Merel Huizinga
geluidsopnames van hun moeder en oom Wlm
7. Willemijn Vesseur
Beeldend kunstenaar: herdacht moeder Marjan Vesseur
Zelf: Jan van Schaick: stoel (1: 1,5) van wilgentenen,
Familie bijeenkomst
8. Universele plek
Beeldend kunstenaar: herdenken van de eenzame zielen
Schrijver: Nynke Deinema: huisje van dekens
F.Starik: tekst en geluid
9. Helen en Mariska de Preijker
Vormgeefster: herdachten: vader Peter de Preijker
Zelf: Lidewij Spitshuis: grafsieraad
een bescheiden viering met lichtjes
10. Linda en Ellen Witte
Beeldend kunstenaar: herdachten moeder Witte - de Pluyter
Aris de Bakker: paraffine lichtbeelden
11. Familie Hessels
Zelf: herdachten hun zoon Patrick, 26 jr
geur, licht, muziek en drinken, bezoekers ontvangen
12. Cathy Raineri
Beeldend kunstenaar: Echtgenoot Roberto Raineri
En muzikant: Aris de Bakker: paraffine lichtbeelden
Sanne Landvreugd: saxofoon
13. Marjolein Nieuwenhuis,
Illustrator: herdacht echtgenoot en vader Paul Nieuwenhuis
Zelf: Marga van der Heuvel: schilderij collage
veel vrienden, licht en eten en drinken
14. Corrine Weerts
Zangeres:
Zelf: herdacht: echtgenoot Wil de Mug
Merel Huizinga
Een bescheiden bijeenkomst
15. Wil Erents – de Brave
Beeldend kunstenaar: herdacht haar echtgenoot Henk Erents
Saxofoniste: Aris de Bakker: paraffine lichtbeelden
Zelf: Sanne Landvreugd
een ingetogen familie bijeenkomst
16. Familie van Dierendonck,
Zelf: herdachten echtgenoot vader Fred v Dierendonck
met eigen kring bescheiden gevierd met lichtjes
17. Lidewij Latour
Beeldend kunstenaar: herdacht: 3 broers, 2 zussen, moeder en vrienden
Zelf: Itie Langeland: doek met stamboom en foto's
dwarsfluit, eten, drinken en borduren van doek
18. Familie Boas,
Filmmaakster: herdachten dochter Marieke (6 jaar)
Dinne vd Vlis: montage bestaand filmmateriaal,
televiescherm boven het graf

- Zelf: grote bijeenkomst onder partytent met lievelings-eten van Marieke, veel mensen
19. Familie Root
Zelf: herdachten: Zoon en broer Marius Root
graf mooi gemaakt met lichtjes
20. Mevrouw van Meetelen
Zelf: herdacht: Echtgenoot,
graf mooigemaakt
21. Lisette Schiltmans
Tekstschrijfters: herdacht grootvader Gerrit Rombout
Naomi Blindeman en Inge Raadschelder
Zelf: kijkdoos met schilderijen van opa
22. Ronald Vos en Gerard Borkus herdachten partner: Ronald Heitkamp
Beeldend kunstenaar: Itie Langeland: mobiel met stroken stof
Zelf: teksten aangeleverd en tafel met genodigden
23. Marion en Ingrid Perk, herdachten moeder Perk- Redmond
Beeldend kunstenaar: Ingrid Nordt: touwladders met zakdoeken
met gedichten erop geborduurd
gedichten en zang
24. Maria Peters
Zelf: herdacht: vriend Wijnand Takkenberg
koffietafel met vrienden
25. Familie van der Linden
Theatermakers: herdachten; vader Henk van der Linden
Titia Bouwmeester en Ted van Leeuwen:
herinneringen van de familie uit speakers
afgewisseld met muziek
26. Wil van Zoelen
Vormgeefster: herdacht diverse overledenen
Lidewij Spitshuizen: stenen met namen en tentje met
tekst
lichtjes
27. David Heldt
Melissa Bremmer
Alles zelf: zus en vriendin Roos Heldt
- Filmopnames te zien op LCD schermpjes in drie
houten huisjes op een paal. Bijeenkomst met eten

III PROMOTIE EN PUBLICITEIT

1. Publieksgroepen

We hebben geen strak onderzoek kunnen doen naar specifieke publieksgroepen. Het blijkt toch dat de dood een breed scala aan mensen trekt. Alle publieksgroepen waar we op gedoeld hebben zijn er zeker geweest.

- kunstbelangstellenden
- rituele begeleiders
- mensen uit de buurt
- kringen rondom nabestaanden

2. Media aandacht

De promotie en publiciteit is grotendeels overgenomen door de Nieuwe Ooster. Ze waren voorzichtig, hadden nog niet voldoende vertrouwen over hoe het uitgelegd zou worden en wilden gericht de pers benaderen. Stadsdeel Oost was ook bang dat er teveel gevoelige publiciteit zou komen in verband met Theo van Gogh. Het was dezelfde datum en hij was gecremeerd op de Nieuwe Ooster. We hebben hierover overleg gehad. Er is gekozen voor een voorzichtig beleid.

Radio en Televisie

AT 5	Kort Amsterdams	31 oktober 5 minuten
NCRV Radio	Plein Publiek	2 november, 30 minuten
RTV NH	Oproep	augustus, 3 minuten

Twee televisie programma's ('Man bijt hond' en 'Zoekt en Gij zult vinden') hadden interesse. Zij wilden echter teveel op de huid van de nabestaanden zitten en het Theo van Gogh verhaal erbij halen. Dit was niet de bedoeling en deze twee zijn afgehaakt. Wel heeft Kort Amsterdams, de lokale tv van Amsterdam, een korte reportage uitgemaakt. Ze waren erg vroeg en hebben mensen bij de poort geïnterviewd, terwijl die nog niets gezien hadden. NCRV Plein Publiek, een interview op de radio was interessant.

Dag- en weekbladen

Als oproep en bekendmaking zijn er in augustus een aantal korte artikelen verschenen. Het artikel van Anne Berk op 29 oktober in de zaterdagbijlage *Persoonlijk* van het Financieel Dagblad was het enige met echte diepgang. Het Parool had al twee keer op nogal flauwe en sceptische wijze aandacht besteed aan het project. Uiteindelijk hebben ze na de uitvoering toch een foto op de voorpagina geplaatst maar dan weer zonder recensie.

Financieel Dagblad:	<i>De software van het herdenken</i> door Anne Berk zaterdagbijlage Persoonlijk op 29 oktober
Parool:	<i>Licht, vuur en klank</i> , voorpagina 31 oktober <i>Frenk herdenkt de doden</i> , Column 14 september <i>Feesten in plaats van rouwen</i> , 15 augustus
Telegraaf:	<i>Herdenken met kunst</i> , 16 augustus
Echo:	<i>Vieren is ook gedenken</i> , 2 november <i>De Nieuwe Ooster zoekt nabestaanden</i> , 17 augustus
Metro:	<i>Een minuutje</i> , 16 augustus

Naast de eigen websites hadden allerlei websites rondom de dood er aandacht aan besteed. Ze namen integraal het persbericht over.

www.uitvaart.nl, www.dood.nl, www.dodenakkers.nl, www.therebinth.nl etc

3. Promotiemateriaal

De uitnodiging

De grafische vormgever, Erick de Jong, heeft 'lichtheid' als uitgangspunt genomen voor het ontwerp van de uitnodiging. Dit kwam tot uitdrukking in:

- de kolibrie als het nieuwe symbool van de ziel (als tegenhanger van de kraai, de vogel van de dood)
- dun vliesachtig papier
- wit van toon met de primaire frisse drukinkten cyaan en magenta

Vormen:

- flyer 30 cm x 10 cm, oplage 3500 stuks
- poster 50 cm x 17 cm, oplage 750 stuks
- en een digitale versie

Verder is er in die lijn een aparte digitale uitnodiging gemaakt die de nabestaanden konden versturen en uitprinten om hun dode te herdenken.

Film, DVD

Ondanks het beperkte budget waren de filmers Marja Sonneveld en Ruth Meyer bereid een verslaglegging op film te maken. Ze hebben het proces gevolgd en een aantal kunstuitingen rondom graven gekozen. Het is een sfeervolle, informatieve en ritmische film van 30 minuten geworden. Technisch goed afgewerkt. Ze gaan pogingen ondernemen om het uitgezonden te krijgen op tv.

Fotografie

Max Linsen en het jonge kunstenaars duo Merel Maissan en Wietske van de Klundert hebben onder moeilijke omstandigheden van duisternis en het enorme gebied prachtige foto's weten te maken. Ik heb deze in een herinneringsalbum en op een cd-rom met Pdf bestand gezet.

Brochure

Het klein resterende bedrag van ruim duizend euro is gereserveerd voor een bescheiden brochure als documentatiemateriaal. Hoe het er uit komt te zien weet ik nog niet. De publicatie is komen te vervallen vanwege het budget.

Lezingen en presentaties

Het ligt in de lijn der verwachtingen dat er nog een spin off in de vorm van lezingen of presentaties, adviezen over dit project zullen volgen. Het past bij mijn manier van werken en uitdragen. De eerste is al op 12 maart a.s. in de Spirituele Academie als onderdeel van het programma 'Rouw en verliesverwerking'. Het Uitvaartmuseum in oprichting op de DNO had interesse. Ook ga ik contact opnemen met de UVA en het Meertens Instituut met Gerard Rooijackers, professor in de culturele antropologie.

IV FINANCIËEL VERSLAG

1. Fondsen – en sponsorwerving

De fondsenwerving ging moeizaam. Veel fondsen vonden het een te gewaagde thematiek. Twee keer werd het project zelfs afgeschoven naar de categorie welzijn. Na een reeks afwijzingen had ik de handdoek al bijna in de ring gegooid, totdat de Mondriaanstichting eind juni wel had toegekend en we ook nog goede hoop koesterden over het VSB fonds.

We hebben verzoeken ingediend voor verhoging van bedragen van het VSB fonds en Kunstenaars & Co. Doordat die zijn gehonoreerd, kwamen we uit op een minimaal te besteden budget van Eu 70.000. Dit was de helft van de eerste begroting. Pas in september wisten we helemaal zeker dat het door kon gaan terwijl het hele traject al in beweging was.

We hebben het plan in essentie niet hoeven veranderen. Wel zijn het high tec lichtplan, de publicatie en de website zijn vervallen. Daarbij zijn de honoraria zijn (te) fors naar beneden geschroefd. Dit laat zien hoe groot de motivatie van de kunstenaars is geweest maar voor een tweede keer vind ik het niet wenselijk. Ook wil ik een volgende keer streven naar een opdracht door de overheid opgesteld moet worden voor het schrijven van een plan met honorering voor het werven van de financiën. Het is voor de initiatiefnemer een zeer groot risico.

De sponsorwerving is op niets uitgelopen. De Nieuwe Ooster wilde hun relaties niet benaderen terwijl dat wel beloofd was. Ze willen hun kansen voor eigen doelen niet verspelen. Hugo van der Hurk is, vanwege het geldgebrek, op no cure no pay basis met sponsorwerving bezig geweest. Hij was te echter onbekendheid met de thematiek, de branche en mijn werk. De uitvaartverzekeringen zijn een behoudende branche.

De reactie van het Amsterdams Fonds voor de kunst roept bij mij nog steeds vragen en verontwaardiging op. Hoe kunnen ze het zo verkeerd opvatten. De Mondriaan Stichting heeft uit dezelfde aanvraag een heel ander beeld gefilterd. Dus voor de discussie, deze twee motivaties naast elkaar gezet:

Mondriaan Stichting:

Het project Allerzielen Allicht past in de trend van het zoeken naar rituelen bij grote emotionele gebeurtenissen. Ondanks de vraag of een ritueel maakbaar is, is het experiment interessant en kan het mensen aanzetten tot nadenken en discussiëren over het onderwerp. Daarbij is er zorgvuldig nagedacht over de risico's van het project. De kunst kan een substantiële rol spelen in het effect op lange termijn. Het is bovendien aannemelijk dat het project wordt opgepikt door de landelijke media. Allerzielen Allicht kan, met steun en inzet van de nieuwe directie van begraafplaats De Nieuwe Ooster, als voorbeeld dienen.

Amsterdams Fonds voor de Kunst:

De commissie vindt dat in dit project op een geforceerde manier omgegaan wordt met een cultuurhistorische traditie. Nederland heeft een andere manier dan bijvoorbeeld Mexico in de omgang met de doden. Het project probeert deze niet-Nederlandse manier te implanteren en dat is volgens de commissie niet zomaar mogelijk. Ook plaatst zij vraagtekens bij de diepzinnigheid en vindt zij het artistieke gehalte van het project onder de maat. De commissie acht de keuze van de locatie sterk, maar is van mening dat het hier eerder een sociaal maatschappelijk project betreft dan een kunstproject. De met de aanvraag verbonden kosten vindt zij extreem hoog. Zij adviseert dan ook deze aanvraag niet te honoreren.

2. Benaderde fondsen

Mondriaan	Toegekend	
Prins Bernard Fonds	Toegekend	Regionaal, dus lager bedrag
VSB Fonds	Toegekend	Bedrag op verzoek verhoogd
Stadsdeel Oost	Toegekend	
Kunstenaars &Co	Partner	Bedrag verhoogd
Cultuurfonds BNG	Stimuleringsprijs	Niet in de prijzen
AFK	Niet toegekend	Zéér negatieve motivatie, categorie welzijn
Fonds BKVB	Niet toegekend	Geen artistieke kwaliteit
LVC	Land. Ver. Crematoria	Voldeed niet aan de doelstellingen
Stichting Doen	Niet toegekend	Paste niet in hun categorieën
SNS Reaal Fonds	Niet toegekend	

Conclusies en aanbevelingen

Allerzielen Allicht is verrassend goed uit de verf gekomen. De totale uitstraling op de beide avonden heeft veel mensen diep geraakt. Of het nu nabestaanden, bezoekers of kunstenaars waren. Velen zijn in de pen geklommen om woorden voor hun ervaringen te vinden. Pagina's vol emoties, informatie, inzichten en leerpunten.

Allerzielen Allicht is een oude traditie in een nieuwe, eigentijdse vorm gegoten. Het gaat over universele behoeften die in de vergetelheid zijn geraakt. Allerzielen Allicht lijkt datgene te zijn wat de mensen al die tijd misten, waar ze al die tijd misschien wel naar verlangd hebben. Ze begrepen het en het hielp hen om bij gevoelens en spirituele lagen te komen die normaal onbereikbaar lijken.

Allerzielen Allicht was een aanvulling en geen vervanging van de bestaande religies. Iemand merkte op: 'bij Allerzielen Allicht werd godsdienst en geloof gerespecteerd en niet bekritiseerd. Het draaide om de overledenen.' Openheid en respect waren de sleutel.

De inrichting van de begraafplaats was omvangrijk door de oppervlakte. We hebben veel met echt vuur gewerkt omdat het bij de thematiek past. Maar echt vuur is bewerkelijk en verlangt veel experiment. De logistiek en het gidsen systeem had hoofdbreken gekost, maar liep de tweede avond toch goed. De bezoekers waren niet bang in het donker en genoten van de vuurbeelden. Sommige mensen hebben uren rondgelopen of gedood.

De begraafplaats als stenen geheugen van de stad hebben we laten spreken en tot een warme plek voor de levenden gemaakt. Een belangrijk aspect was dat we ons geconcentreerd hebben op de doden en niet op het verwerkingsproces van de nabestaanden. Uit de zielengesprekken die wildvreemden met elkaar voerden over hun doden bleek dat mensen zich verbonden voelden en dat hun doden heel nabij waren. De nabestaanden hadden hun privacy niet meer nodig. Ze hadden vertrouwen gekregen en waren opmerkelijk open en wilden hun doden delen met vreemden en waren gesteund door familie, vrienden en bekenden van vroeger. De een heeft zijn grafburen leren kennen, de ander zegt dat het graf nu eindelijk betekenis heeft gekregen.

Voor de nabestaanden was deelname niet vanzelfsprekend. We hadden met moeite genoeg nabestaanden gevonden. Ze hebben gearzeld en de kat uit de boom gekeken. Maar het grootste deel had de moed om mee te doen. Ze hebben zichzelf overtroffen. Hoewel heus niet iedereen even uitbundig bezig was, denk ik dat de meesten hun grenzen verlegd hebben. De nabestaanden kregen handvatten om hun doden een gezicht te geven. Er was vertrouwen en openheid gegroeid. Unaniem waren ze overtuigd van het belang van dit project, dat bleek wel uit de evaluatie.

Kunstenaars kunnen van oudsher vorm geven aan abstracties, herinneringen en emoties. Het lukte om tot unieke en passende expressievormen te komen doordat de nabestaanden open. De koppeling kunstenaars en nabestaanden kenden alle gradaties. In het ene geval was de kunstenaar zeer actief en in het andere uiterste hebben nabestaanden alles zelf gedaan. De nabestaanden werden gestimuleerd om zelf aan de slag te gaan maar er is niets opgedrongen.

Ik hoop echter dat de actieve en dure rol van kunstenaars in de toekomst langzaam naar de achtergrond kan verschuiven. Als de nabestaanden genoeg ideeën, zelfvertrouwen en voorbeelden hebben gaat dit zeker lukken.

De kunstenaars kunnen dan meer betekenen voor de aankleding van de begraafplaats en voor het ontwerpen van collectieve plekken, waarin iedereen terecht kan. De universele en collectieve plekken zijn als focuspunt voor de toekomst zeer belangrijk,

doordat steeds meer mensen gecremeerd worden en geen plek hebben om hun doden te vieren.

De kunstenaars waren intens gemotiveerd met de thematiek bezig. Het criterium van dienstbaarheid in plaats van ego is nauwelijks een discussiepunt geweest. Het blijkt dat kunstenaars een belangrijke rol kunnen vervullen binnen de thematiek van de dood. Een terrein waar nog veel te doen is in onze samenleving.

De Nieuwe Ooster heeft een gastvrije rol vervuld. Het is een begraafplaats met veel ambities en een focus op vernieuwing. De samenwerking was vooral tijdens het proces goed te noemen. Zij hebben bijgedragen in een aantal voorwaarde scheppende condities, als werkplekken en andere faciliteiten, het verzorgen van de catering en het betalen van de grafkaarsen. Hun zorg en begeleiding ging vooral uit naar de nabestaanden. Ze hebben echter een overbelast programma mee waardoor het inzetten van personeel minder voor de hand lag als beloofd. Ook waren tijdens de uitvoering de theaterregels als saamhorigheid, mentale ondersteuning en aanmoediging niet echt aan hen besteed. Er was helaas een wij-zij sfeer.

Ook de publiciteit had beter gekund. De Nieuwe Ooster was erg voorzichtig en angstig dat het verkeerd uitgelegd zou worden en dat het hun goede naam zou kosten. Ze hebben de P.R. naar zich toegetrokken en de pers voorzichtig en gericht benaderd. Dat is ook af te lezen aan het resultaat. Twee tv programma's zijn afgehaakt en niet al teveel kranten hebben geschreven. Het bezoekersaantal is wel groot geweest. Ook zal het project een grote spin off krijgen in de vorm van lezingen en exposities.

De samenwerking met Kunstenaars & Co was succesvol. De doorgaans jonge kunstenaars die via deze route betrokken waren, konden breed worden ingezet. Mijn project voldeed aan hun doelstelling om kunstenaars praktijk ervaring te bieden. Een herhaling qua partnership zit er zeker in.

De fondsen- en sponsorwerving waren echter moeizaam. Fondsen vonden de thematiek te gewaagd en wilden hun naam er niet aan verbinden. Een aantal fondsen hebben hun bedrag verhoogd, waardoor het project net doorgang kon vinden. Maar als het project herhaald wordt moet het bedrag minstens met 50% van het totale bedrag verhoogd worden. De sponsorwerving is geheel niet gelukt. De Nieuwe Ooster wilden hun relaties niet aanspreken. De persoon die op de sponsorwerving was gezet was te onervaren.

Voor mij als initiatiefnemer, regisseur en projectleider is het een intensief en zeer inspannend traject geweest. Ik hier veel tijd in gestopt, 1400 werkuren. Het honorarium staat niet in verhouding en mijn inkomsten zijn hierdoor dit jaar mager. In de toekomst kan dat niet meer zo. Het is wenselijk dat bij maatschappelijke projecten als dit, de gemeente een betaalde schetsopdracht geeft en de fondsenwerving financiert. Het wordt voor mij als initiatiefnemer anders een te groot risico en een uitputtingslag.

Mijn opvatting dat een goed resultaat voortkomt uit een goed proces is weer bewezen. Het proces was omzichtig vanwege de gevoeligheid, onwennig vanwege de nieuwheid en onervarenheid en complex vanwege de omvang. Door voortdurend alert en trouw te blijven aan het ontworpen proces en de integriteit en openheid te bewaken zijn deze factoren geen probleem maar een kracht geworden.

Het is zeker voor een herhaling vatbaar. Of het weer op de Nieuwe Ooster is, is nog de vraag. Nog niet alle discussiepunten zijn goed doorgesproken, daar hangt het een en ander van af. Maar hoe dan ook het krijgt een vervolg en dat is het ook waard.

De kunst kan deze oude traditie een geweldige impuls geven. Vormgeving en schoonheid geven kracht en troost. Het kan taboes doorbreken en discussie op gang te brengen, zolang respect maar een sleutelwoord is en er niet gepretendeerd wordt dat dit het enige antwoord is.

Ida van der Lee